

CZU: [616-091+614.6]:616.98-036.21:578.834.1

MANAGEMENTUL CADAVRELOR ÎN CONDIȚIILE PANDEMIEI DE COVID - 19

Guzun Vasile¹, Țugui Iurie¹, Crasiuc Iurie¹

¹IMSP SCM „Gheorghe Paladi”, Chișinău, Republica Moldova

Autor corespondent: Vasile Guzun, email: vasileguzun82@gmail.com

Rezumat

Managementul cadavrelor este unul din cele mai dificile aspecte ale răspunsului la urgențele în sănătatea publică, în special cum ar fi pandemia COVID-19. În faza activă a pandemiei, în mai puțin de 2 ani, au fost înregistrate peste 6 milioane de decese la nivel mondial, circa 1 200 000 la nivel european și peste 11 000 în Republica Moldova cauzate de infecția cu virusul SARS-CoV-2. Numărul mare de pierderi de vieți omenești pune în evidență capacitățile limitate de răspuns. Iar absența unor recomandări și a unui management efectiv amplifică problemele, ducând adesea la gestionarea defectuoasă a cadavrelor. Scopul prezentei cercetări a fost evaluarea aspectelor ce țin de gestionarea cadavrelor în condițiile pandemiei COVID-19 pentru elaborarea recomandărilor de îmbunătățire a managementului. În vederea realizării scopului și obiectivelor trasate, a fost efectuat un studiu cantitativ care a inclus lotul general de 245 de respondenți (150 medici anesteziologi – reanimatologi, 65 de medici morfopatologi și 30 epidemiologi) de pe întreg teritoriul Republicii Moldova. Paralel a fost efectuat și un studiu calitativ în 4 focus-grupuri la care au participat 9 medici anesteziologi-reanimatologi, 5 medici morfopatologi și 5 epidemiologi. Rezultatele cercetării au reflectat mai multe aspecte privind managementul cadavrelor în cadrul pandemiei COVID-19 cum ar fi: actele normative, care reglementează gestiunea cadavrelor în urgențe de sănătate publică, eventualul pericol epidemiologic care pot să-l prezinte cadavrele decedaților de COVID-19, oportunitatea autopsiei anatomopatologice și modul de informare a rudelor referitor la decesul pacientului și riscurile posibile legate de infectare pe parcursul înmormântării.

Cuvinte cheie: cadavru, management, pandemie, COVID-19

Summary**The dead body management in pandemic conditions COVID-19**

Dead body management is one of the most challenging aspects of responding to public health emergencies, particularly the COVID-19 pandemic. During the active phase of the pandemic, in less than 2 years, more than 6 million deaths were recorded worldwide, about 1,200,000 in Europe and more than 11,000 in the Republic of Moldova caused by infection with the SARS CoV-2. The high loss of life highlights the limited response capabilities. And the absence of recommendations and effective management amplifies the problems, often resulting in the mismanagement of corpses. The purpose of this research was to evaluate the aspects related to the management of dead bodies under the conditions of the COVID-19 pandemic in order to develop recommendations for improving management. In order to achieve the goal and objectives, a quantitative study was conducted that included the general group of 245 respondents (150 anesthesiologists - resuscitation doctors, 65 morphopathologists and 30 epidemiologists) from the entire territory of the Republic of Moldova. At the same time, a qualitative study was carried out in 4 focus groups in which 9 anesthesiologists-reanimatologists, 5 morphopathologists and 5 epidemiologists participated. The results of the research reflected several aspects regarding the management of corpses in the context of the COVID-19 pandemic, such as the normative acts, which regulate the management of corpses in public health emergencies, the possible epidemiological danger that may be presented by the corpses of those who died of COVID-19, the opportunity the anatomopathological autopsy and how to inform the relatives about the patient's death and the possible risks related to infection during the funeral.

Key words: corpse, management, pandemic, COVID-19

Резюме**Менеджмент обращения с телами умерших в условиях пандемии COVID-19**

Менеджмент обращения с телами умерших — один из самых сложных аспектов реагирования на чрезвычайные ситуации в области общественного здравоохранения, особенно во время пандемии COVID-19. Во время активной фазы пандемии менее чем за 2 года было зарегистрировано более 6 миллионов смертей во всем мире, около 1 200 000 в Европе и более 11 000 в Республике Молдова, вызванных вирусом SARS CoV-2. Большое количество человеческих жертв подчеркивает ограниченные возможности реагирования. Отсутствие рекомендаций и эффективного управления усугубляет проблемы, часто приводя к неправильному обращению с телами умерших. Цель данного исследования заключалась в оценке аспектов, связанных с обращением с трупами в условиях пандемии COVID-19, с целью разработки рекомендаций по улучшению обращения с ними. Для достижения цели и задач было проведено исследование, в которое была включена общая группа из 245 респондентов (150 анестезиологов-реаниматологов, 65 морфопатологов и 30 эпидемиологов) со всей территории Республики Молдова. При этом было проведено исследование в 4 фокус-группах, в которых приняли участие 9 анестезиологов-реаниматологов, 5 морфопатологов и 5 эпидемиологов. В результатах исследования отражены некоторые аспекты обращения с телами умерших в условиях пандемии COVID-19, такие как: нормативные акты, регламентирующие обращение с трупами при чрезвычайных ситуациях в области здравоохранения, возможная эпидемиологическая опасность, которую могут представлять трупы умерших от COVID-19, возможность патологоанатомического вскрытия и способы информирования родственников о смерти пациента и возможных рисках, связанных с заражением во время похорон.

Ключевые слова: труп, менеджмент, пандемия, COVID-19

Întroducere. Apariția unui nou coronavirus uman, SARS-CoV-2, care provoacă infecții severe ale tractului respirator la oameni, afectează toate țările lumii și a devenit o preocupare globală pentru sănătate. Pandemia cauzată de infecția COVID-19 a constituit o adevărată provocare a mileniului. Noul coronavirus s-a răspândit cu repeziciune și a înglobat tot mai multe țări, astfel pe 11 martie 2020 Organizația Mondială a Sănătății declară starea de pandemie [1, 4]. Actualmente virusul a infectat peste 500 de milioane de oameni și continuă să evolueze și să se răspândească indiferent de așezarea geografică. Ne apropiem acum de tragicul anti-record de peste 6 milioane de decese la nivel mondial, de peste 1 200 000 la nivel european și peste 11 000 în Republica Moldova cauzate de infecția cu virusul SARSCoV-2 [1, 2, 4].

Managementul cadavrelor este unul din cele

mai dificile aspecte ale răspunsului la urgențele în sănătatea publică. Deși comunitatea umanitară este conștientă de aceste provocări, numărul mare de pierderi de vieți omenești pune în evidență capacitățile limitate de răspuns.

Absența unor recomandări și a unui management efectiv amplifică problemele, ducând adesea la gestionarea defectuoasă a cadavrelor. Acest lucru este semnificativ deoarece modul în care sunt tratați decedații are un efect profund și de lungă durată asupra sănătății mintale a societății. Siguranța și bunăstarea personalului implicat în gestionarea pacienților decedați din cauza COVID-19 ar trebui să fie cea mai mare prioritate. În acest sens, cele mai bune practici ar trebui să fie întotdeauna informate despre oportunități și ultimele recomandări din partea autorităților naționale și a organizațiilor internaționale de sănătate, în special a Organizației

Mondiale a Sănătății, pentru personalul medical care se ocupă de COVID-19 [3, 5].

Este important de a fi prezentă o viziune de ansamblu asupra modalităților de a maximiza capacitatea colectivă locală a diferitelor agenții guvernamentale de a gestiona morții pe baza reglementărilor și legislației existente în țară, în pregătirea pentru posibile decese la scară largă din această pandemie. Din cauza cerințelor legale diferite și a ratelor de mortalitate între țări, nu există o abordare unică pentru gestionarea morților. Moartea unei persoane dragi lasă o urmă de neșters asupra supraviețuitorilor și din păcate, din cauza lipsei de informații, familiile decedatului suferă vătămare suplimentară. Aceste leziuni secundare sunt inacceptabile.

Scopul studiului. În contextul celor menționate mai sus scopul cercetării evaluarea aspectelor ce țin de gestionarea cadavrelor în condițiile pandemiei COVID-19 pentru elaborarea recomandărilor de îmbunătățire a managementului în condiții de urgență de sănătate publică

Obiectivele studiului: 1. Analiza studiilor, practicilor internaționale și a cadrului normativ național privind managementul cadavrelor în condițiile pandemiei COVID-19; 2. Analiza viziunii specialiștilor cu privire la managementul cadavrelor în condițiile de urgență de sănătate publică inclusiv COVID 19; 3. Evaluarea opiniei medicilor epidemiologi, reanimatologi și a medicilor morfopatologi cu privire la organizarea gestionării cadavrelor în condițiile pandemiei.

Material și metode. Studiul actual este un studiu descriptiv de tip mixt, cu componenta cantitativă și calitativă. Conform obiectivelor propuse în cadrul studiului pentru realizarea metodologiei cercetării au fost perpetuate următoarele etape: selectarea eșantionului și metodelor cercetării, organizarea a 4 focus - grupuri la care au participat 9 medici anesteziologi-reanimatologi, 5 medici morfopatologi și 5 epidemiologi. Informația obținută în cadrul focus- grupurilor a fost clasată conform răspunsurilor identice sau cele mai frecvente ce a definit și ajustat chestionarul destinat evaluării percepției medicilor anesteziologi-reanimatologi, morfopatologi și epidemiologi cu referire la managementul cadavrelor în perioada pandemiei COVID- 19. În vederea realizării scopului și obiectivelor trasate, cercetarea actuală vizează rezultatele un studiu cantitativ care a inclus lotul general de 245 de respondenți. Medicii incluși în studiu au fost selectați aleatoriu de pe întreg teritoriul Republicii Moldova. A fost propus pentru completare chestionarul elaborat în interesul studiului. Din ei au fost intervievați – 150 medici anesteziologi – reanimatologi, 65 de medici morfopatologi și 30 epidemiologi.

Datele acumulate au fost prelucrate cu ajutorul calculatorului individual. Analiza datelor a fost realizată utilizând programul SPSS.

Rezultate și discuții. În cadrul cercetării, au fost intervievați medicii după principiul cunoașterii și/sau existenței cadrului normativ referitor la management cadavrelor pacienților decedați în pandemie de COVID-19. Au fost estimate următoarele rezultate: marea majoritate din respondenți au venit cu un răspuns negativ, în circa 62,4%, o treime din ei, respectiv 27,3% cunosc documentele ce vizează managementul cadavrelor în perioada de urgență în sănătate publică și cu calificativul nu știu au răspuns 9,8%. Analiza comparativă și evaluarea răspunsurilor pe specialități ne-a permis să apreciem că ponderea respondenților care cunosc cadrul normativ existent este mai mare în rândul medicilor epidemiologi față de anesteziologi-reanimatologi și morfopatologi respectiv 56,67%, 26,39% și 15,38%. Cu calificativul că nu cunosc documentele în baza cărora s-au gestionat cadavrele în perioada pandemiei COVID-19 ponderea ce mai înaltă o au medicii morfopatologi 78,46%, medicii anesteziologi-reanimatologi – 61,81% și medicii epidemiologi – 30,00%. Ponderea medicilor care nu știu este destul de joasă și nu depășește 11,81%. Cea mai mare parte din medicii care au răspuns că nu știu au menționat că unicul document pe care îl cunosc este Protocolul Clinic Național “ Infecția cu coronavirus de tip nou (COVID 19)”. Este rațional de concluzionat că medicii epidemiologi sunt cei mai inițiați și informați.

Alt obiectiv al cercetării ține de utilitatea sau inutilitatea elaborării unui Ghid național ce vizează managementul cadavrelor în perioadele de urgențe în sănătate publică. În urma chestionării am identificat că circa 4/5 din medicii epidemiologi consideră actuală elaborarea unui Ghid național, vice-versa doar 27,78% și 20% din medicii anesteziologi-reanimatologi și morfopatologi consideră necesară elaborarea unui Ghid. Cea mai mare parte a numărului de medici morfopatologi și anesteziologi-reanimatologi (80% și 71,53% cazuri respectiv) chestionați menționează că nu este necesară elaborarea unui Ghid Național de management al cadavrelor.

Pe parcursul pandemiei întrebarea referitor la pericolul prezentat de cadavrul pacientului decedat de COVID-19 este una vie și ridică multe controverse. Acest aspect a fost inclus în cercetare pentru a evalua opinia medicilor referitor la prezența sau absența pericolului de infectare. Cea mai mare parte a medicilor morfopatologi, statistic semnificativă, anesteziologi-reanimatologi și epidemiologi nu consideră cadavrul un pericol epidemiologic, 90,77%, 84,72% și 56,67% respectiv, cea ce este în concordanță cu datele expuse de experți în literatura de specialitate. Totuși,

36,67% de medici epidemiologi, 11,11% de medici anesteziologi-reanimatologi și 4,62% de medici morfopatologi sunt de părerea că cadavrul pacientului decedat cu COVID-19 prezintă pericol epidemiologic. Din numărul total de respondenți 6,67% - medici epidemiologi, 4,62% - medici morfopatologi și 4,17% - medici anesteziologi-reanimatologi nu cunosc dacă cadavrul pacientului decedat cu COVID-19 prezintă pericol epidemiologic, fig. 1.

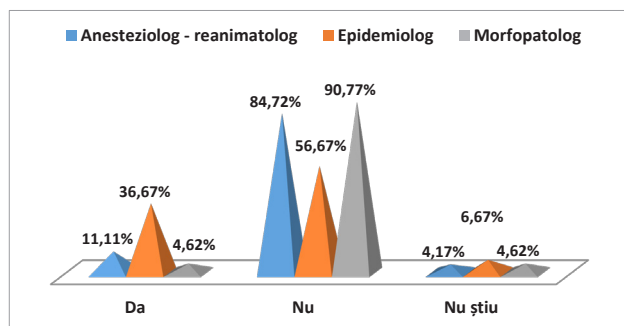

Figura 1. Opinia specialiștilor privind prezența pericolului din partea cadavrului ($p < 0.001$).

Întotdeauna, la apariția unei noi afecțiuni, pentru a stabili un protocol terapeutic eficient, se studiază modificările morfopatologice, macro și microscopice, imunologice, citogenetice determinate de noua boală. Acest lucru a fost valabil până la apariția pandemiei COVID-19. În această pandemie practic nu sunt prezente cercetări anatomopatologice. Aceasta deoarece nu s-au efectuat necropsii. La etapa inițială a pandemiei OMS și autoritățile sanitare, printre numeroasele recomandări, au permis abandonarea efectuării necropsiei la cei decedați ca urmare a COVID-19.

În cadrul cercetării a fost studiat acest aspect referitor la necesitatea efectuării necropsiei. Cea mai mare parte a numărului de medici morfopatologi (93,85% cazuri), medici anesteziologi-reanimatologi (77,78%) și medici epidemiologi (46,67%) chestionați menționează că efectuarea autopsiei anatomopatologice nu este necesară. O parte mai mică din cei intervievați: medici morfopatologi (1,54% cazuri), medici anesteziologi-reanimatologi (18,06%) și medici epidemiologi (40,00%) chestionați sunt de părerea că efectuarea autopsiei anatomopatologice este necesară. Analizând datele obținute referitor la întrebarea care ar fi beneficiile efectuării autopsiei anatomopatologice, rezultatele nu au determinat diferențe semnificative statistic pe grupuri de specialiști. Majoritatea respondenților (77%) au menționat că cel mai mare beneficiu este determinarea cauzei nemijlocite a decesului. A cincea parte din medicii de toate

specialitățile vizate au stabilit că expertiza anatomopatologică este importantă ca interes științific pentru cercetarea patologiei date cu perspective de îmbunătățire a tratamentului pe viitor. Și doar 3% din medicii intervievați consideră că important este stabilirea unui diagnostic cert.

Alt aspect al studiului a vizat respondenții să se expună care sunt argumentele pentru anularea autopsiei anatomopatologice. Între grupurile de specialiști au fost determinate diferențe semnificative statistice. 91,67% dintre medicii anesteziologi-reanimatologi consideră că diagnosticul de COVID-19 este suficient și doar 8,33% motivează prin riscul elevat de infectare a personalului medical implicat. 92,31% dintre medicii morfopatologi sunt de părerea că diagnosticul de COVID-19 este suficient și doar 7,69% impun pericolul de infectare a personalului medical. Puțin mai echilibrate au fost răspunsurile prezentate de medicii epidemiologi 76,67% versus 23,33%,

Conform recomandărilor OMS și în baza ordinului MSMP nr. 316 din 25 martie 2020 la etapa inițială a pandemiei COVID-19 s-a insistat la plasarea cadavrelor în saci impermeabili pentru protecția atât a personalului medical cât și a rudelor pacienților decedați. Odată cu evoluția în timp a pandemiei situația s-a schimbat și la nivel mondial recomandările nefiind atât de categorice. În Republica Moldova, acte normative care ar modifica atitudinea pentru plasarea cadavrelor în saci, pe parcursul pandemiei nu au parvenit. Această problemă am studiat-o în cadrul cercetării și analizând viziunea lotului general de medici intervievați plasarea cadavrelor în saci impermeabili este considerată nerațională în 72,4%, ceea ce corespunde cu opinia experților și a organismelor internaționale. Aproximativ 28% din medicii intervievați sunt mai sceptici și consideră până la moment că este rațional sau parțial rațional plasarea cadavrelor în saci impermeabili. Comparând datele obținute și analizând viziunile medicilor pe grupurile de specialități putem concluziona următoarele. Medicii anesteziologi-reanimatologi sunt categorici că plasarea cadavrelor în saci impermeabili este nerațională în 79,02% cazuri. În 15,38% cazuri sunt de părerea că este rațional și în 5,59% nu știu. Rezultate practic egale prezintă medicii morfopatologi – în 80,00% cazuri consideră neargumentat plasarea cadavrelor în saci impermeabili, în 9,23% nu știu și în 10,77% se expun cu certitudine da. Mult mai rezervați la acest capitol sunt medicii epidemiologi. Doar 56,67% din

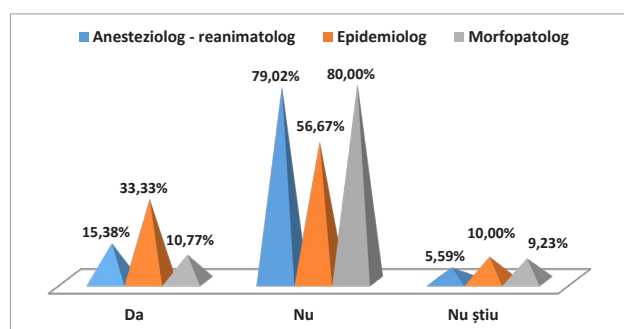

Figura 2. Raționalitatea plasării cadavrelor în saci, în opinia specialiștilor ($p < 0.05$).

cei intervievați consideră că plasarea cadavrelor în saci impermeabili este nerațională, 10,00% nu știu cum este corect de procedat și 33,33% au fost de acord că este corect din punct de vedere a evitării riscurilor de infectare de la cadavru plasarea defunctului în saci impermeabili, fig. 2.

În spitalele din Moldova, zilnic, în perioada pandemiei COVID-19, au decedat zeci de oameni. Și oricât de dureroasă ar fi moartea acestora, ea trebuie anunțată întâi de toate rudelor. Există tehnici de comunicare speciale cum și în ce condiții trebuie un medic să le spună familiilor că au pierdut omul drag. Cert e că nu oricine poate face acest lucru, chiar dacă are tehnica învățată. De aceea, în cercetarea noastră am solicitat de la medicii intervievați să se expună cine în viziunea lor ar fi responsabil de anunțarea rudelor despre decesul pacientului. Marea majoritate din respondenți au optat că responsabil de comunicarea decesului ar fi medicul din secția unde a decedat pacientul, ca urmare medicul reanimatolog din secțiile ATI, dar totuși cu implicarea unui psiholog sau persoană instruită cu abilități în comunicarea veștii tragice.

O altă problemă destul de controversată care ne-a preocupat și a fost inclusă în cadrul cercetării, ține de cine se face responsabil de informarea rudelor pacientului decedat de COVID-19, referitor la riscurile care sunt legate de procesiunile rituale, serviciile funerare și a meselor de pomenire, care tradițional se efectuează. Instruirea unei persoane în cadrul secției de morfopatologie, ar fi binevenită, care să comunice cu rudele decedatului. Dar totuși responsabili de comunicare sunt toți actorii implicați și anume Ministerul Sănătății, autoritățile publice locale, administrația instituției, medicii și nu în ultimul rând mass-media.

Concluzii:

1. Doar 27,3% din persoanele intervieuate au afirmat că cunosc actele normative care reglementează managementul cadavrelor în urgențe de sănătate publică. În același timp 62,4% au dat un răspuns negativ, fapt ce denotă o informare insuficientă a personalului medical la acest subiect.
2. Reieșind din datele obținute în cercetare, aproximativ 82% din medici consideră că cadavru nu prezintă pericol epidemiologic, totodată 16% susțin contrariul. Datele estimate în cadrul studiului sunt similare cu recomandările și practicile internaționale și 76.6% medici susțin că nu este rațional plasarea cadavrelor în saci impermeabili.
3. Două treimi din medici consideră că autopsia anatomopatologică nu este necesar de efectuat motivând că diagnosticul de COVID 19 este suficient. Totodată restul consideră că expertiza anatomopatologică este necesară fiind importantă pentru stabilirea unui diagnostic cert, determinarea cauzei nemijlocite a decesului și interes științific.
4. Nu există o procedură clară care ar reglementa cine este responsabil de informarea rudelor referitor la decesul pacientului și riscurile posibile legate de infectare pe parcursul înmormântării

Declarație de conflict de interese. Autorii declară lipsa conflictului de interese.

Bibliografie

1. COVID-19 coronavirus pandemic. Worldometer 2020; Available from: <https://www.worldometers.info/coronavirus/COVIDLiveCoronavirushttps://www.worldometers.info/coronavirus/Statistics> - Worldometer (worldometers.info)
2. European Centre for Disease Prevention and Control (ECDC). Rapid risk assessment: Outbreak of novel coronavirus disease 2019 (COVID-19): increased transmission globally – sixth update. Stockholm: ECDC; 2020.
3. World Health Organization (WHO). Report of the WHO–China Joint mission on coronavirus disease 2019 (COVID-19) 2020. Geneva: WHO; 2020. Available from: <https://www.who.int/docs/defaultsource/coronaviruse/who-china-joint-mission-on-covid-19-final-report.pdf>.
4. WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard. Data last updated: 2022/4/10, 7:49 pm CE
5. World Health Organization. Infection prevention and control for the safe management of a dead body in the context of COVID-19 interim guidance: 24 March 2020. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/331538>.